

Bartnicka, Kalina / Grochowski, Leonard

"Histoire mondiale de l'éducation", la
dir. Gaston Mialaret, Jean Vial, Paris
1981 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 27, 255-262

1984

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wypróbowanych metod kształcenia w „regularnych” szkołach z programem wiodącym przedmiotowym.

Zagadnieniom kształcenia ogólnego i zawodowego oraz wychowania ideowego w Związku Radzieckim Bowen poświęca dużo uwagi w ostatnich dwóch rozdziałach. Ogólne liberalne nastawienie, jakie towarzyszy jego rozważaniom, zostaje poważnie zachwiane wówczas, gdy wypowiada się o ustroju radzieckim, którego jest przeciwnikiem. Musi jednak przyznać, że wychowanie ideowe obywateli radzieckich jest wielką siłą moralną stanowiącą w dużej mierze o potęgę ustroju.

Współczesny czytelnik polski z łatwością odróżni polityczną orientację Bowena od rzeczywistych zalet metodologicznych jego książki. Jedną z takich zalet jest np. dążność do śledzenia dziejów wprowadzania nowych idei pedagogicznych do praktyki i konsekwencji

takiego wprowadzenia. W myśl tej zasady Bowen poświęcił aż 13 stron znaczeniu wychowawczych i dydaktycznych poglądów Komeńskiego i ich recepcji w różnych krajach. Jest to dużo w książce, która obejmuje szeroki zakres chronologiczny, wymienia tysiące problemów i nazwisk. Komeński zresztą jako jedyny — oprócz Rosjan — pedagog słowiańskiego pochodzenia doczekał się tu tak obszernego omówienia.

Wśród europejskich pedagogów, naukowców i wychowawców nie ma ani jednego nazwiska polskiego, a Polska jest wzmiankowana tylko raz (s. 147) przy okazji komentowania przez Bowena dziełka J. J. Rousseau o ustroju państwa polskiego.

Orientację w problematyce i zawartości książki doskonale ułatwiają dwa indeksy — osobowy i rzeczowy, sporządzone z wielką starannością.

Tadeusz Bienkowski

HISTOIRE MONDIALE DE L'ÉDUCATION, publiée sous la direction de Gaston Mialaret et Jean Vial, t. I—IV, Paris 1981, Presses Universitaires de France, ss. 366, 421, 356, 558.

Niedawno opublikowano francuski zarys powszechnej historii wychowania (*Histoire mondiale de l'éducation*). Jest to praca zbiorowa, wieloautorska, skupiająca uczonych niemal z całego globu, od Japonii po USA. W zespołach autorskich każdego z czterech tomów tego wydawnictwa zdecydowaną przewagę mają jednak Francuzi: jest ich w I tomie w zespole 16-osobowym aż 12, w tomie II tyleż samo na dwudziestkę autorów, w III — 13 w 20-osobowej grupie, a w tomie IV stanowią zdecydowaną większość w 46-osobowym zespole. Redaktorami całości są dwaj profesorowie francuscy, związani z uniwersytetem w Caen: Gaston Mialaret i Jean Vial. Inicjatorami przedsięwzięcia byli również Francuzi, wybitnie zasłużeni dla historii edukacji i nie żyjący już: rektor Université de France Maurice Bayen i autor tłumaczonej także na język polski historii wychowania w starożytności Ma-

rie-Irené Marrou. Wydawnictwo jest pięknie ilustrowane, a każdy tom z osobną oprawką indeksami osobowymi i miejscowości.

Francuska *Powszechna historia wychowania* jest dziełem bardzo ambitnym i ciekawie skonstruowanym. Zasięgiem swoim chce objąć cały świat, od czasów najdawniejszych po współczesność. Ma przekazać aktualny stan wiedzy o dziejach edukacji, z uwzględnieniem specyfiki terytorialnej, kontekstu społeczno-ekonomicznego i kulturalnego, o ile to możliwe obiektywnie (tj. starając się wystrzegać europocentryzmu), wszechstronnie, a jednocześnie syntetycznie, uzupełniając wykład przeglądami rozwoju pewnych idei ogólnych, koncepcji i prądów. Całość została ujęta w czterech tomach, pomiędzy którymi postawiono jako cezurę daty: 1515, 1815, 1945.

Materią dzieła jest bardzo szeroko rozumiana historia edukacji, gdyż i samo

pojęcie edukacji autorzy rozumieją szeroko: „L'éducation, si l'on entend par là toute aide apportée à autrui pour le préparer à la vie, est aussi vieille et ample que l'humanité: L'anthropologie culturelle devrait figurer au sein des sciences de l'éducation”, czytamy we „Wstępie” do tomu I (s. 11). Dowodem, jak szeroko w gronie autorskim rozumiane jest wychowanie i historia wychowania, może być mały rozdział otwierający I tom wydawnictwa, poświęcony źródłom do historii wychowania, napisany przez Guy Thuilliera. Można go uznać za wyraz poglądów jeśli nie całego zespołu autorów, to co najmniej redaktorów wydawnictwa.

Można się było spodziewać, że albo będzie tu przegląd zasobów i typów źródeł, albo próba ich definicji, albo omówienie wykorzystanej przez autorów książki bazy źródłowej. Tymczasem jest to garść rozważań o potrzebie stworzenia modelu archiwum i zasad kolekcjonowania materiałów, mogących służyć historykowi edukacji w następnych epokach, np. w XXI w. Autor uważa, że o źródle do historii wychowania właściwie nic nie wiadomo (w sensie teorii takiego źródła). Rozważa potrzebę znacznego rozszerzenia kontekstu badań historyczno-oświatowych na obszary dotychczas nie wykorzystane, a nawet jeszcze nie przewidywane. Wychodząc od zagadnień historii mentalności rozważa dziedziny, które przysły historyk edukacji mógłby chcieć wykorzystywać i włącza w ich zakres takie np. sprawy, jak historia gestu, historia „niedostrzeżonej codzienności”: koloru, dźwięku, sposobu postrzegania. Oprócz gromadzenia materiałów wyrażających przejawy życia materialnego i duchowego chciałby powołać komisję do orzekania, co w każdym roku nosi znamiona „przyszłościowe” (w sensie zjawisk czy tendencji, np. takich jak edukacja seksualna, czy walka z narkotykami) i jej spostrzeżenia też kolekcjonować. Oprócz wielu słusznych, choć nie nowych stwierdzeń o potrzebie wyjścia poza tradycyjne dziedziny, w których obraca się historyk wychowania, autor postuluje

takie rozszerzenie pola badawczego, że gubi specyfikę zagadnienia. Słowem, są to pełne marzeń i fantazji rozważania o tym, gdzie ewentualnie można by znaleźć i przechować informacje, które mogłyby historykowi przyszłości służyć jako źródło; rozważania bardzo nieuporządkowane i nieusystematyzowane. Z punktu widzenia recenzowanej książki ma to znaczenie o tyle, że pokazuje jak bardzo nieprecyzyjny jest przedmiot zainteresowań autorów.

Ten bardzo szeroki obiekt badań stwarza dodatkowe komplikacje w ujmowaniu powszechnej historii wychowania i to w dodatku pisanej przez bardzo liczne grono autorów. Prowadzi to do powtórzeń, nieprecyzyjności podziałów i zakresów poszczególnych części i zagadnień, po prostu do niespójności dzieła. Zdawali sobie z tego sprawę redaktorzy *Powszechnej historii wychowania*, którzy wyrażając swe założenia w przedmowie do wydawnictwa, wyrzekają na brak wyrobionego zmysłu pracy kolektywnej w „republice uczonych”, na trudności wynikające ze zderzeń indywidualności autorskich z przyjętą koncepcją, na konieczność podejmowania arbitralnych decyzji np. w sprawach przyjętych podziałów chronologicznych. Nawiasem mówiąc, cezury chronologiczne poszczególnych tomów są przyjęte z punktu widzenia nie tylko europocentrycznego, ale nawet ściślej z punktu widzenia zjawisk i wydarzeń zachodzących w Europie Zachodniej przede wszystkim.

Zasięg zainteresowań książki jest imponujący, nie tylko w sferze problematyki związanej z historią edukacji, ale też w zasięgu czasowym i terytorialnym. Brak przyjętej koncepcji samej materii rozważań powoduje wielkie różnicowanie w doborze i charakterze przekazywanych informacji i rodzaju sądów uogólniających. Jest to zrozumiałe, gdy zważyć, że przy pomocy współczesnego aparatu pojęciowego, wykształconego na terenie Europy i na użytek człowieka wyrosłego w kręgu kultury zachodnioeuropejskiej, trzeba było przedstawić bardzo odległe w czasie, przestrzeni i kulturze światy edukacyjne.

Nie sposób ustosunkowywać się do treści wszystkich rozdziałów, zwłaszcza że są one pisane przez specjalistów, a tematy są w wielu wypadkach egzotyczne. Zasięg książki nie objął wprawdzie całej Afryki i Australii, ale znalazły się w niej rozważania o wychowaniu w społeczeństwach nie znających pisma, a obok rozważania o historii lub ewolucji poglądów edukacyjnych i instytucji kształcących na całym niemal globie ziemskim znajdujemy rozważania o prądach kulturalnych, o technikach pedagogicznych, o kontekstach politycznych i narodowych wychowania. Z zasady kraje egzotyczne i czasy najodleglejsze opracowane są globalnie, zjawiska czysto pedagogiczne, zagadnienia tradycyjnie stanowiące obiekt zainteresowań historyków edukacji opracowano problemowo, często w przekrojach chronologicznych. Zresztą nie ma reguły, poza jedną tylko, że podstawą tych przekrojowych czy też problemowych rozdziałów są, terytorialnie, obszary Europy Zachodniej.

Tom pierwszy, omawiający dzieje edukacji od czasów najdawniejszych do roku 1515, podzielony został na dwie części. Pierwsza z nich poświęcona została edukacji pozaeuropejskiej i połączona z omówieniem zagadnień ogólnych. Tutaj, oprócz wspomnianego już rozdziału o źródłach historii wychowania, znajduje się syntetyzujący rozdział o wychowaniu w społeczeństwach nie znających pisma (Eryka Havelocka), ujmujący zjawiska wychowania antropologicznie, wiążąc je z rozwojem języka, tradycji ustnej, rozwojem kultury, technikami przekazywania i gromadzenia informacji w „społeczeństwie oralnym”. Przy tym autor swobodnie porusza się po obszarach historycznych i prehistorycznych, dużo uwagi poświęcając roli śpiewaków wędrownych (Homer).

Ciekawe, choć bardzo różne w samym rozumieniu, co wchodzi w zakres historii wychowania (tu pewnie dużą rolę odgrywa po prostu stan badań i stan zachowania dostępnych przekazów źródłowych), są rozdziały poświęcone edukacji i kształceniu pisarzy w Mezopotamii

(Christopher Lucas), edukacji w starożytnym Egipcie (Helmut Brunner), edukacji w starożytnych i średniowiecznych Chinach (Michel Cartier), Indiach (Atmakand Misra) i Japonii (Masako Shoji).

W części drugiej omawiane są zagadnienia edukacyjne w Europie i świecie islamu. I tu mamy przykład różnego zestawiania zagadnień. Oprócz rozdziałów o początkach pedagogiki w Grecji i Rzymie (Charles Pietri), o edukacji bizantyjskiej (Jean-François Duneau) i w świecie islamu (Dominique Sourdel) znajdujemy rozdziały o edukacji we wczesnym średniowieczu (Pierre Riché) i o szkołach i uniwersytetach w okresie XI—XV w. (Jacques Verger), bardzo ogólne rozważania o kontekście kulturalno-edukacyjnym na Słowiańszczyźnie (Marcelle Denis) i rzeczowe, faktograficzne omówienie edukacji w świecie skandynawskim (Lucjan Mussét), wreszcie zarys dziejów technik pedagogicznych od początków do Renesansu (Jean Vial).

Tom drugi również podzielony jest na dwie części, z czego pierwsza ujmuje dzieje edukacyjne w przekroju terytorialnym, wyodrębniając określone kraje lub obszary (ale nie wszystkie), a część druga poświęcona jest wielkim zagadnieniom edukacji lub z edukacją związanym na terenie Europy Zachodniej od czasów reformacji.

Tom II ujmuje okres lat 1515—1815, a więc epokę od dawna penetrowaną przez historyków wychowania. Jest znacznie bardziej spójny w treści i formach przekazu, zwłaszcza gdy chodzi o rozdziały poświęcone zagadnieniom edukacyjnym w Europie Zachodniej. Można znaleźć tu pewne niekonsekwencje podziału: w pierwszej części, wśród „kompleksów” edukacyjnych, tj. w zestawie omawianych grup terytorialnych, występują obok siebie rozdziały o Chinach w okresie nowożytnym (M. Cartier), o Indiach (S. Mukerji), Japonii (M. Shoji) i Archipelagu Malajskim (Denys Lombard i Marcel Bonneff) i rozdziały o kształceniu i pedagogice w świecie słowiańskim (D. Beauvois), skandynawskim (Régis Boyer), Wielkiej Brytanii (Vernon Mallinson); łączne omó-

wienie edukacji w Hiszpanii i Ameryce Łacińskiej (Angeles Galino i Julio Ruiz Berrio) obok rozdziału o edukacji w Ameryce Północnej anglojęzycznej (John Calam) oraz Italii wraz ze światem śródziemnomorskim (Fabrizio Ravaglioli). W drugiej zaś części, poświęconej problemom przekrojowym, takim jak edukacja w epoce wielkich humanistów (Jean-Claude Margolin) i tegoż autora edukacja w okresie kontrreformacji; stosunek reformacji do edukacji (M. Denis) czy rozdział o ruchu idei pedagogicznych w XVII i XVIII w. (Jean de Viguerie) sąsiadują ze sprawami specyficznie francuskimi, jak np. rozdział o kolegiach francuskich (J. de Viguerie). Bardzo ciekawe, świetnie ujęte rozdziały o uniwersytetach w epoce nowożytnej (J. Verger) i o nauczaniu początkowym w Europie Zachodniej (J. Vial) sąsiadują z rozdziałami omawiającymi przełom wieków XVIII i XIX w kontekście wydarzeń rewolucyjnych we Francji (Roger Dufraisse) i ogólnej analizy przemian zachodzących w tym „miedzywieczu” (Louis Trenard). Nowe zakresy badań historyczno-oświatowych prezentuje rozdział o wychowaniu rodzinnym (Philippe Ariès).

Mimo pewnych niekonsekwencji, „frankocentryzmu”, zdecydowanej przewagi kontekstów kulturalnych nad społeczno-ekonomicznymi, drugi tom *Powszechnej historii edukacji* jest dziełem wartościowym i ciekawym. Zwłaszcza jego druga część. Na taki odbiór złożyło się precyzyjniejsze określenie epoki,

Kolejne dwa tomy recenzowanej francuskiej syntezy *Histoire mondiale de l'éducation* obejmują najnowsze dzieje edukacji powszechnej, trzeci — „Od 1815 do 1945” i czwarty — „Od 1945 po nasze czasy”, tj. do 1980 r. Tomy te — podobnie jak wyżej recenzowane pierwszy i drugi — są dziełem zbiorowym, a w ujęciu wykazują istotną odmienność; czwarty bowiem opracowany został w konwencji problemowo-chronologicznej. Wspólną natomiast ich cechą są kryteria polityczne stosowanych cezur,

większa spójność problemów poruszanych i lepsze zsynchronizowanie wątków. Cenne są też fragmenty mające charakter podsumowań lub syntez, jak wstęp J. Viala czy zakończenie Louisa Trennarda.

Jako zarys historii powszechnej z okresów, o których omówione tomy traktują, dzieło francuskie nie sprawdza się. Przyczyn można szukać w najgłębszych warstwach metodologicznych, w przyjęciu niesłusznych cezur chronologicznych, czy też po prostu w niedostatecznym stanie badań, a zwłaszcza bardzo nierównomiernym stanie opracowań poszczególnych problemów i okresów. Terytoria zamorskie i egzotyczne wymagałyby bez porównania szerszego przedstawienia albo bardziej wybiórczo opracowanych syntez oraz zsynchronizowania wątków i problemów na wzór tego, co zaprezentowano w drugiej części tomu II. Ciekawym i słusznym zabiegiem wydaje się zbiorcze omawianie zagadnień metod pedagogicznych i zjawisk szkolnych. Odciąża to tekst od powtórzeń. Wymaga jednak jeszcze szerszej bazy porównawczej niż w krajach Europy Zachodniej. Cezury polityczne w rozwoju edukacji nie zdają egzaminu. Mimo niewątpliwych wpływów wydarzeń politycznych na edukację, jej istotne uwarunkowania leżą w sferach ekonomiczno-społecznych i tylko w tym kontekście dadzą się porównywać w bardziej uniwersalnych zastosowaniach.

Kalina Bartnicka

a w interpretacji faktów i procesów edukacyjnych dominuje — jak zresztą sygnalizuje w introdukcji do tomu III Jean Vial, jeden z redaktorów edycji — europocentryzm, a nawet gallikocentryzm w wielu przyjętych w pracy analizach.

Tom III jest produktem 20 autorów, w tym 13 francuskich, 5 innych zachodnioeuropejskich i 2 północnoamerykańskich. Treść tomu poprzedzona jest dobrą introdukcją pióra wyżej cytowanego Jeana Viala, w której obok zasygnalizowania na wstępie kilku metodo-

logicznych uwag daje syntetyczny obraz głównych trendów i dokonań, jakie miały miejsce w procesach światowej edukacji XIX i pierwszej połowy XX w. Szczegółowa problematyka tomu jest przedstawiona w dwóch kompleksach zagadnień. Pierwszy obejmuje w dwóch oddzielnych częściach zwięzłe zarysy dziejów edukacji najpierw w krajach i regionach pozaeuropejskich, a następnie w Europie. Drugi kompleks zagadnień opisany w części trzeciej przedstawia szczegółowe problemy i dziedziny pedagogiczne.

Trudno byłoby ustosunkowywać się szczegółowo do wszystkich prezentowanych w tomie problemów, przeto ograniczyć się wypada do zasygnalizowania jedynie ogólnych uwag. Otóż część pierwsza przedstawia dzieje myśli i działań oświatowych w zarysie w wielu, ale nie we wszystkich krajach i regionach pozaeuropejskich, a mianowicie w nowożytnych Chinach (Paul Bady), Japonii, dopiero od 1867 r. (Masako Shoji), Indonezji (Marcel Boneff i Denys Lombard), Ameryce Północnej anglojęzycznej (John Calam) i w Afryce Czarnej (Ali A. Mazrui i Teshome Wagaw). Brakuje natomiast omówienia edukacji w Ameryce Łacińskiej, krajach arabskich i oświaty kolonialnej. Nie satysfakcjonuje rozdział poświęcony Ameryce Północnej, a w szczególności partie dotyczące wychowania w Stanach Zjednoczonych. Część druga, poprzedzona interesującym rozważaniem na temat czynników przemian edukacyjnych (V. Isambert-Jamati), daje zwięzły wykład dziejów najnowszych edukacji w głównych ośrodkach europejskich: w krajach słowiańskich, krótko w Czechach i na Słowacji, szerzej w Rosji i na ziemiach polskich, a następnie w Związku Radzieckim i w Polsce lat międzywojennych (Daniel Beauvois); w krajach skandynawskich (Régis Boyer); w krajach niemieckojęzycznych — w Niemczech, Austrii i w części Szwajcarii (M. Cauvin); w Wielkiej Brytanii łącznie z jej koloniami (Vernon Mallinson); we Włoszech (Fabrizio Ravaglioli) i w Hiszpanii (Julio Ruiz Berrio i Angeles Galino). Mankament tej czę-

ści stanowią po pierwsze nazbyt skrócone potraktowanie edukacji w Austrii i w koloniach brytyjskich, a po wtóre brak oddzielnego, nawet krótkiego omówienia problematyki wychowania i pedagogiki w Belgii i Szwajcarii frankofońskiej z ośrodkiem genewskim. Odnosnie do spraw polskich należy zaznaczyć, iż uwagi dotyczące zwłaszcza oświaty okresu międzywojennego zawierają sformułowania nieprecyzyjne, także błędne, a oceny są bardzo uproszczone, niekiedy mylne (s. 132—133). Niezależnie od braków część ta jest najbardziej zwartą i przejrzystą metodologicznie i merytorycznie częścią tomu III, z tym jednak że traktujemy ją łącznie z rozdziałem poświęconym dziejom edukacji we Francji, który został zamieszczony w części następnej.

Drugi kompleks zagadnień edukacyjnych XIX i pierwszej połowy XX w. przedstawiony w części trzeciej wykazuje w swym układzie kolejną niekonsekwencję. Po zaprezentowaniu interesujących problemów związanych z technikami nauczania początkowego w XIX w. (Jean Vial) i szkołami wzajemnego nauczania (Pierre Lesage) następuje obszerny i wartościowy rozdział poświęcony dziejom oświaty i nauczania początkowego i na poziomie średnim we Francji (Maurice Gontard). Rozdział ten korespondowałby w większym niewątpliwie stopniu z zarysem historii wychowania w Europie z części drugiej. Stanowi jego merytoryczne uzupełnienie. Dalej w tej części traktującej o szczegółowych problemach i dziedzinach oświatowych pomieszczono trzy rozdziały dotyczące ważnych zagadnień, a mianowicie kształcenia zawodowego (Antoine Léon), nauczania w szkołach wyższych i badań naukowych (Paul Gerbod) oraz ewolucji oświaty kobiet (Henri Boiraud). Prezentacja tych zagadnień stanowi pogłębioną wersję istotnych problemów edukacyjnych, choć powoduje konieczność powtórzeń niektórych kwestii, pokazanych już w zarysach w części drugiej tomu. Jednakże ewidentny jest europocentryzm i frankocentryzm w analizach tych zagadnień, co w znacznym stopniu

koliduje z założeniami edycji, która ma być powszechną historią wychowania.

Tom czwarty, obejmujący powojenne dzieje edukacji w świecie współczesnym, wyróżnia się z kilku względów. Sygnalizuje je w krótkim wstępie do tego tomu Gaston Mialaret, drugi redaktor wydawnictwa. Otóż tom nie może być traktowany jako historia wychowania w ścisłym tego słowa znaczeniu. Jest natomiast naukowo opracowanym obrazem edukacji powszechnej okresu najnowszego, uwzględniającym jednakże w wysokim stopniu rozważania historyczne przy omawianiu wielu zagadnień. Z tego względu służyć będzie — jak zapewnia G. Mialaret — przyszłym badaniom jako ważny i — dodajmy — podstawowy dokument do napisania historii edukacji naszej epoki *sensu stricto*. Po wtóre tom stanowi owoc ogromnego wysiłku badawczego wielu specjalistów z zakresu współczesnej edukacji. Wysiłek ten skoncentrowano na ogarnięciu i przedstawieniu całej rzeczywistości wychowawczej powojennego świata we wszystkich jej aspektach od mnogości i koncepcji właściwych kontynentom i grupom krajów po konkretne warunki życia ucznia, pracy nauczyciela oraz programy i metody nauczania. Ponadto obejmuje swym zasięgiem prawie wszystkie problemy związane z instytucją szkolną, które dotyczą rozwoju, odnowy i integracji wybranych dziedzin tej instytucji, będących również przedmiotem najnowszych badań pedagogicznych. Występujące we współczesnej rzeczywistości szkolnej i omówione też w książce relacje pomiędzy innowacjami, badaniami i reformami oświatowymi w różnych krajach nie znalazły wystarczająco rzeczowej i obiektywnej oceny. Tom jest wreszcie produktem aż 46 autorów, w tym wielu specjalistów od szczegółowych zagadnień edukacyjnych. Tym samym — zdaniem Mialareta — stanowi mozaikę „punktów widzenia [...], stylów [...], ujęć”. Mimo tej różnorodności wśród autorskich indywidualności, widocznej przy analizie poszczególnych rozdziałów, tom wykazuje więcej pozytywów, aniżeli negatywów, co dotyczy

zwłaszcza strony merytorycznej prezentowanych problemów. Daje wskutek tej okoliczności szerszą perspektywę spojrzeń badawczych na wiele odcinków życia edukacyjnego, omawianych w dużym zakresie na tle historycznym i porównawczym, aczkolwiek zdominowanym przez często stosowaną egzemplifikację faktów i procesów, branych z rzeczywistości edukacyjnej głównie krajów zachodnich. Bogata materia prezentowanych problemów, opracowanych w kooperacji z dużą liczbą autorów-specjalistów także sprawiła, że tom czwarty jest największy objętościowo, liczy bowiem w całości 558 stron.

Szczegółowa problematyka powojennej edukacji w świecie, której poświęcamy kolejne uwagi o charakterze ogólnym, jest przedstawiona w sześciu zespołach zagadnień; odpowiada im sześć części. Pierwsza jest typowym zarysem prądów, tendencji i działań edukacyjnych w dziedzinie teorii i praktyki w głównych regionach wszystkich kontynentów, a mianowicie w Europie Zachodniej (Robert Cowen), w Związku Radzieckim i kilku krajach socjalistycznych: w Polsce, NRD i na Węgrzech (Eva Földes i Joseph Szarka), w Ameryce Łacińskiej (Angel Diego Márquez i Encarnacion Sobrino), Ameryce Północnej (René Hivon i Yves Martin), dalej w krajach arabskich (Chadly Fitouri), w krajach zdekolizowanych, głównie afrykańskich (Raymond Lallez) i w Chinach (Patrick Tissier). Pominięcie Japonii, Australii, Indii oraz Iranu, Turcji i Egiptu pomniejsza do pewnego stopnia walor zestawu tych zarysów. Mimo tego braku, jak i różnic w ujęciach stanowią one interesujące kompendium wiedzy, zwłaszcza że przynoszą także sporo materiału historycznego.

W kolejnych dwóch częściach poświęcono dużo uwagi szczegółowym problemom związanym z teorią i praktyką nauczania. A więc część druga stanowi wartościowy obraz podejmowanych wysiłków w zakresie wypracowania i wdrożenia nowych metod i technik nauczania w świecie współczesnym, takich jak założenia i praktyki „nowego wychowa-

nia" we Francji (Francine Best), koncepcje i praktyczne postulaty pedagogiki instytucjonalnej (Jacques Ardoino), środki audiowizualne (Robert Lefranc), ewolucja nauczania programowanego, począwszy od S. L. Presseya (Mutien-Omer Houziaux), zagadnienia architektury i wyposażenia szkół (Jacques Treffel), dalej koncepcje nowoczesnego podręcznika szkolnego (Jacques Priouret), problem materiału nauczania, omówiony na przykładzie fizyki i matematyki (André Michelet) i bibliotek szkolnych (Geneviève Le Cacheux). Zaprezentowano tu rzeczywiście interesujące zagadnienia, będące wyrazem funkcjonowania współczesnej instytucji oświatowej. Następną część (III) poświęcona jest ewolucji programów i modyfikacjom, jakie dokonały się w związku z nauczaniem niektórych przedmiotów. Są tu rozdziały, które ujmują problemy metodyki nauczania języków, ojczystego i obcych (Louis Legrand), matematyki (Georges Papy), dalej nauczania w zakresie dyscyplin fizyko-chemicznych, technologicznych i przyrodniczych, traktowanych jako dziedzina „wychowania naukowego” (André Giordan), następnie mowa jest o metodyce nauczania nauk społecznych stanowiących w ujęciu autora podłoże „wychowania społecznego” (Alain Kokosowski), z kolei są rozdziały poświęcone ewolucji nauczania historii, lecz jedynie na podstawie doświadczeń Francji (Josette Poinssac-Niel), rozwojowi wychowania muzycznego (Jean-Pierre Mialaret), ewolucji nauczania rysunków (Gaston Mialaret) i kilku modelom, w tym kubańskiemu, wychowania fizycznego (Jacques Fhibault). Wartość przynajmniej niektórych opracowań podnoszą ujęcia historyczne i porównawcze.

Najobszerniejsza część tomu, czwarta, zatytułowana w sposób nazbyt ogólnikowy, a mianowicie „Współczesne problemy edukacyjne”, prezentuje podstawowe zagadnienia związane z ustrojem i organizacją oświaty i wychowania w świecie, które zostały opracowane w 16 rozdziałach. Jedna grupa tych zagadnień obejmuje: projekt reformy oświaty we Francji, znany jako plan Langevina-

-Wallona (Gaston Mialaret), omówienie reformy szwedzkiej (Agnata Segol), problemy „demokratyzacji” oświaty, przedstawione w wydaniu zachodnim (Charles Hummel), zagadnienia oświaty kobiet (Henri Boiraud), pojęcie i funkcje uniwersytetów trzeciego wieku (Roger Bernier), następnie sprawy kształcenia nauczycieli (Marcel Postic), pedagogiki rodzinnej (André Isambert), kształcenia ustawicznego (Jean Guglielmi) i ewolucji wychowania przedszkolnego (Madeleine Goutard). Druga grupa zagadnień dotyczy ustroju i funkcjonowania poszczególnych szczebli i typów szkolnictwa, a mianowicie szkół elementarnych (Jean Vial), szkół średnich ogólnokształcących (Louis François), szkół zawodowych (Antoine Léon), rolniczych (Marie-Laure Chaix) i szkół wyższych (Paul Gerbod) oraz wychowania dzieci i młodzieży upośledzonej (Aimé Labregère) i przestępczości młodych wraz z ich reedukacją (Henri Michard). Istotnie część ta daje szeroką panoramę podstawowych problemów ustrojowo-organizacyjnych współczesnej oświaty na świecie.

Piąta część omawia ogólne trendy ewolucji badań pedagogicznych i nauk o wychowaniu. Sporo uwagi poświęcono problemom związanym z pedagogiką eksperymentalną (Gilbert De Landsheere), dalej mowa jest o innowacjach pedagogicznych w świecie (Jean Hassenforder) oraz o rozwoju nauk o wychowaniu (Guy Avanzini). Zamyka tom część szóstą, poświęconą organizacjom międzynarodowym, a ściślej odniesieniom do spraw wychowania i roli takich organizacji, jak UNESCO wraz z Międzynarodowym Biurem Wychowania i afiliowanymi organizacjami oświatowymi, oraz kilku innych wyspecjalizowanych organizacji ONZ, związanych z funkcjonowaniem oświaty i wychowania. Autorem tej części, w formie 15-stronicowego rozdziału, jest Amadou M'Bow, dyrektor generalny UNESCO.

Recenzowana francuska synteza powszechnej historii wychowania, w szczególności jej tomy III i IV, jest poważnym osiągnięciem badawczym zespołu historyków wychowania i pedagogów

Francji w kooperacji z badaczami wielu krajów. Stanowi nową pozycję prezentującą poszerzone obszary badawcze w zakresie najnowszych dziejów powszechnych oświaty i wychowania (w całości zaś — łącznie z tomami I i II — obejmuje wszystkie epoki). Nie jest jednak wolna od braków. Ze szkodą dla obiektywnego i rzeczowego przedstawienia wielu problemów oświatowych świata w nazbyt dużym stopniu opiera się w egzemplifikacji faktów i procesów na materiale związanym z Zachodem. Ponadto zagadnienia rozwoju edukacji w regionach pozaeuropejskich, tj. w krajach Trzeciego Świata oraz w krajach socjalistycznych, nie zawsze pozostają we właściwych proporcjach do pokazanego dorobku oświatowego regionu zachodnioeuropejskiego. Cenne są niewątpliwie wykazy bibliograficzne zamieszczone przy

prawie wszystkich rozdziałach, choć niektóre nie satysfakcjonują z uwagi na ich zakres i dobór pozycji. Charakter zbiorowy syntezy nie budzi istotnych zastrzeżeń. Mimo wielu różnych ujęć można dostrzec wątki, które stanowią przesłanki pewnej spójności dzieła. Interesującym też rozwiązaniem metodologicznym jest tom czwarty, z uwagi na ujęcie problemowo-chronologiczne najnowszych dziejów edukacji w świecie. W sumie francuska *Historia*, uwzględniając również przy ostatecznej ocenie uwagi krytyczne do tomów I i II przedstawione w pierwszej części recenzji, stanowi nowe, ważne i ze wszech miar przydatne kompendium wiedzy o powszechnych dziejach oświaty i wychowania.

Leonard Grochowski